

t e z k i r e

DERLEME DİZİSİ 1
Kasım 1991

Yazışma Adresi
P.K. 92 - 06442
Yenişehir/Ankara

Posta Çeki Hesabı
102480 (İbrahim Özkan)
Yıllık Abone Ücreti : 60.000.TL

Grafik Düzen:

VADİ

127 03 20

Ofset Basım:

BEYAZ Matbaacılık 352 58 75

Konya

Vadi Yayınları

Gençlik Caddesi. Ata Sokak 6/4 ANKARA

Tel: 127 03 20

ARAP EDEBİYATINDA ELEŞTİRİ TARİHİNE GİRİŞ

Mehmet Akif KİREÇÇİ

İslâm öncesi Arapların hayatla olan bütün ilişkileri çöle bağlıydı. Yaşam biçimi, düşünme tarzı ve duygu dünyaları çölle iç içe olan bu insanlar, çölün uçsuz bucaksız derinliklerinde konup göçerken, gece ve gündüz su ararken, vahşi hayatın onlara sağladığı özgüven ve övünç duygularını da beraberlerinde taşıyorlardı. Düşünceleri, sözleri, kahramanlıkları, düşmanlıkları ve ölümleri kesindi, yalındı. Çünkü çöl de öyleydi.

Arap Yarımadasının yaşamaya elverişli bölgeleri bir hayli sınırlı olduğu için, oradan oraya göç etmek durumunda kalan bir takım Arap kavimlerinin Cahiliyye (:paganizm) Döneminde oluşturdukları kültür hareketleri de, hemen tamamıyla bu göçebe hayatın zorunluluklarından doğan tecrübe, âdet ve geleneklerin oluşturduğu bilgilerden ibaretti.⁽¹⁾

Şiiri "kafiyeli ve vezinli söz" diye tarif eden bu yalın dünyanın insanları, şairane düşünceleri -belki de yaşam tarzları- ile hatırı sayılır bir edebî ortam vücuda getirmişlerdi.

Cahiliyye Dönemi Arap düşüncesinin en kolay şiirde kendini ifade ettiği söylenebilir. Her ne kadar altıncı yüz yıldan öncesine ait dönemin yazılı metinlerine sahip olmasak da İslamiyetin hemen öncesi döneme ait yazılı bilgiler mevcuttur. Yazının gerçekten çok az bilindiği göz önüne alındığında; şairin kendi aşiretinde şiirlerinin muhafazasının sadece sözlü aktarımlar ve bireysel ezberlemeler yoluyla olması da anlaşılır. Muhtemelen asrın şiir derlemeleri altıncı yüzyıldan önceki döneme ait malzemeye sahip değildir.⁽²⁾ Yazının mütedavil olmayışı nedeniyle uzun bir dönemin edebî mahsulleri unutulmuş, dilin bu süreç içerisindeki gelişim evreleri izlenememiş, yazılı tarih sah-

tezkire

neye çıktığında da birçok bakımdan gelişmesini tamamlamış bir dille karşılaşmıştı.

Hicri ikinci ve üçüncü asırlarda (miladi 8-9) şifahen nakledilen edebî malzemeleri derleyen alimlere göre de güvenilir sayılabilecek en eski Arap şiirleri miladi beşinci asrın sonları -daha ihtiyatlı bir tahminle altıncı asrın başları-na kadar çıkar. Bu şiirlerin üç yüzyıla yakın bir süre hafızalarda yaşamasının nedeni paganizm dönemi şiirlerinin hayata ve içinde doğduğu toplumun müşterek duygularına sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Şiirin kaynağı çoğu zaman, şairin kendi his dünyası ile çevresinin his dünyasının birleştiği noktalardır.⁽³⁾

Bu toplumda şiirin ilk nasıl teşekkül ettiği kesin olarak bilinemese de altıncı yüzyılda hemen bütün Kuzey Arabistan'da tüm kabilelerin üzerinde ittifak ettiği ortak bir "şiir dili" vardı. Bu ortak şiir dilinin teşekkülündeki en büyük etkenin, her yıl yarımadanın diğer bütün bölgelerindeki Arap soylarının, hac, ticaret ve birtakım sosyal nedenlerle Hicaz yöresine gelişi gösterilebileceği gibi aynı dilin kabileler arasında hem bir anlaşma hem de bir atışma dili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Şiiri kamçılayan en önemli etkenlerden birinin şiir müsabakaları olduğu, bu müsabakaların da belli günlerde ve bir geleneği olan merasimler şeklinde cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Bu merasimler genellikle Ukaz, Zu'l-Mecaz, Mecenne, Davma, al-Candal, Haçar, Suhar vs. gibi her yıl muayyen günlerde kurulan panayırarda yapılırdı. Zamanın en büyük şairinin hakemlik ettiği bu müsabakaya katılan şairler en güzel elbiselerini giyerek, donatılmış binek hayvanlarıyla gelirler, etraflarını çeviren halkın ortasında ve hakemin huzurunda eserlerini inşad ederlerdi. Sonunda birinci olan şair, ilan edilirdi.⁽⁴⁾

Her yıl yarımadanın diğer bütün iklimlerinden gelen konuklarını Hicaz yöresinde ağırlayan Kureyş kabilesi, asalet ve kahramanlık gücüyle yönetimi elinde bulundurmasının yanı sıra, en çok bilinen ve en çok kelime hazinesine sahip olan dili konuşma özelliğini de elinde bulunduruyordu.

Paganizmin Aynası Olarak Şiir

Cahiliyye Dönemi Arap şiiri İslam öncesi çöl hayatını bütün arzu ve geleneksel ideolojisiyle yansıtır. Konuları kan davasından kaynaklanan aşiretler arası küçük düşmanlıkları, soyguncu gerilla savaşlarını, seyyah şairlerin kahramanlık maceralarını, cesaretleri, misafirperverlikleri ve cömertlikleri ile ünlü kimselere yazılan methiyeleri (övgü), paragözlere ve korkaklara yapılan hicviyeleri (yergi) içerir. Bununla birlikte övgü ve yergi geleneğe bağımlı olarak bireylere mal edilmez. Hem övgü hem de yergi şiire sözkonusu kimsenin aşiretiyle de muhakkak ilgilidir. Bu konular kaside özelliği taşıyan bir takım olaylarla renklendirilir. Bu da şairlerin kabileler arası savaşlara ait önemli olayları (Ayyam al-Arab), şiiri uygun nesir yazıtlarda muhafaza edilen tarihi detayları şiirleştirme şansına sahip olduklarını gösterir.

Bu nedenle sözkonusu şiirler, sanatsal değerlerinin yanı sıra, aşiret tarihinin olduğu kadar İslam öncesi sosyal hayata ve kurumlara ait bilgimizin ana kaynağını teşkil ederler. Öte yandan az da olsa Arap pagan dinine ait referanslar da içerirler.⁽⁵⁾

Şiirin Formu

Medeni hamlelerinin en büyüğünü ulaştıkları şiir diliyle gösteren eski Araplar, şiirden soyutlandıklarında kaba, haşin ve basit bir topluluk halini almaktaydılar. Halkın ağzında dolaşan atasözleri, konuşmacıların irad ettikleri söylevlere ilaveten; Arap şiirinin ilkel formunu oluşturan asıl unsur, eski Pagan kâhinlerinin kehânet ve beddua-larında, büyülerinde ve diğer mucizevi ifadelerinde, kullandıkları, ölçüsü olmayan, değişik uzunluklardaki sözlerden oluşan seci' adındaki uyaklardı. Bu türe, yüce söylev (Kelâm müseccâ) denirdi.

Seci'nin bu ilk türü biraz değişikliğe uğrayınca "şiir" ortaya çıktı. Kendisine kehânetlerinde gizli güç atfedilen Arap şairi için, en iyi içerik veren Arapça kelime "şair"di (içgüdüsel algılarıyla bilen, sezgi bahşedilmiş kimse).⁽⁶⁾

tezkire

Seci'yi daha disiplinli ve sistematik bir biçime dönüştüren yine şairlerdi. Zamanla düzenli ölçü ele alındı. İlk önceleri basit olan ölçüler yaygın kullanıma da imkân veriyordu. İlk ve en basit ölçüler; a) Müstefilün, müstefilün müstefilün'ün iki kez kullanılan biçimi olan "recez", b) Mefailun, mefailun'un iki kez kullanılan biçimi olan "hazac" den ibaretti. Bu ölçüler ilk defa seci' gibi kısa ifadeler için, fakat sonraları hayalî şiir türündeki uzun şiirlere uygulandı.⁽⁷⁾

Cahiliyye Döneminde Eleştiri

Araplarda ibtidaî anlamıyla eleştiri ilk kez Cahiliyye döneminde görülür. Belirli ilkelere dayanmadan yapıldığı ileri sürülen bu eleştiriler, ne kadar basit ve fitrî olursa olsunlar, Cahiliyye şiirinde belli bir aşama kaydedilmesini sağlamış, şairleri, şiirlerini kalabalıklar önünde okumadan önce gözden geçirmek zorunda bırakmıştır.

Avs. b. Hacer ve Zuhayr b. Ebi Sulma'nın şiirlerini dört ayda yazdıkları, artı bir dört ay da üzerinde çalıştıkları, sonraki dört ayda da arkadaşlarına gösterip fikir danıştıktan sonra şiirlerini topluluklara okuyan şairler oldukları söylenir. Bu anlamda onlara "ashab al-şî'r al-havli" (al-muhakkek) denmiştir.⁽⁸⁾

İslam öncesi Arap toplumunda, her yıl mücadele ve kavgaların kesildiği, bir nevi mütareke devresi olan haram aylarda (aşhur al-hurum) kurulan pazar-panayırların -bilinen yirmibeşine ilaveten- en ünlüsü ve en büyüğü bir festival niteliğinde olan Ukaz'dı. Her kabilenin kendine ait bir panayırı olsa da Arapların en genel toplantılarına sahne olan Ukaz'ın ayrı bir yeri vardı. Ukaz, esiri olanın fidye ile esirini kurtarmaya çalıştığı, halledilmesi gereken davası olanın, davaya bakmaya memur kimseye başvurduğu -bu davalara bakanlar genellikle Temim kalibesindendi-, yaptığı bir işin başkaları tarafından bilinmesini isteyen kişinin o işi orada yaptığı, şiirlerin okunup, söylévlerin verildiği, insanların başlarına gelen felaketlerle -bile-, soyları, soplaları, cesaret, öncülük ve erdemlilik gibi sahip oldukları meziyetlerle övündükleri bir yerdi.

Bir çeşit yayın organı gibi, işlevi olan Ukaz'da büyük sözlü mücadeleler yapılırken, en çok ilgi gören şey; bu büyük toplantıyı fırsat bilen kabilelerin şairlerinin birbirleriyle yarışmalarıydı. Bu edebiyat meclislerinde, genellikle herkesin üzerinde tartışmasız ittifak ettiği bir büyük şairin hakemliğinde şiirlerini okuyan şairler, böylelikle meydana gelebilecek anlaşmazlıkları da önlemiş oluyorlardı. Seçilen hakem mutlaka çok gelişmiş şiir zevkine sahip olan büyük bir şairdi. Bu panayırda hakem seçilen muallaka şairlerinden biri olan Nabiga al-Zubyanî, panayıra geldiği zaman kendisine kırmızı deriden bir çadır kurulurdu. Her taraftan gelen şairler O'nun hakemliği altında yüksekçe bir yere çıkararak şiirlerini okurlardı. Değerlendirme (muhakeme) sonunda en beğenilen şiir altın suyuna batırılarak Kabe'nin duvarına asılır, ertesi yılki yarışmada birinci olan şiir seçilene kadar orada kalırdı. Mu'allakât al-Seb' (Yedi Askı) işte bu tür yarışmalar sonucu Kabe'nin duvarına asılan ve bir yıl orada kalan yedi -bir rivayete göre on kaside dir.⁽⁹⁾

Ukaz'da bu edebî meclislerde yapılan değerlendirme niteliğindeki eleştirilerin yanısıra, Cahiliyye döneminde ve İslam'ın ilk yıllarında şairleri değerlendirmek için, bir diğer şaire, yahut bu konuda gerçekten kayda değer tecrübeleri olan kimselere (men eş'aru'n-nâs) 'insanların en şairi kimdir?' sorusu yöneltilirdi. 'Kim daha iyi şairdir?', 'ben O'ndan daha iyi şairim', 'Sen O'ndan daha iyi şairsin' şeklindeki basit yargılar genellikle çağdaş edebiyat tarihçileri ve eleştirmenler tarafından; sanatsal özelliklerden yoksun oldukları, engin bir deneyim yansıtmadıkları ve prensiplerden yoksun oldukları için basit ve ilkel olarak nitelendirilirler. Ne var ki, kısa yargı ifadelerine indirgenen bu eleştirel değerlendirmeler aslında entellektüel insanlar arasında günümüzde de aynıyla devam etmektedir. "Şiirin kuşkusuz ilk işlevi haz vermektir"⁽¹⁰⁾ diyen T.S. Eliot çağımızın en büyük şairlerinden biridir. Şiir okuyan bir insan kendisine kelimelerle sunulan bu hazı elbet en basit anlamıyla, kendi kişisel zevk alma kapasitesi ve entellektüel birikimi ile doğru orantılı olarak tadacaktır. Günümüzde bir sanatçıya

tez kire

diğer bir sanatçı veya şair hakkındaki görüşleri sorulduğunda da 'ben O'ndan daha iyiyim- O şundan daha etkili yazıyor' filan gibi sınıflandırmalar; varılan yargı ne kadar basit de olsa -üç aşağı beş yukarı- halkın itibar edeceği gelişmiş bir edebî zevki ve bunları söyleme hakkı olduğu için hüsn-ü kabul görebilir. Bu nedenle cahiliyye döneminde ve daha sonraki İslâmi dönemlerde sözkonusu olan bu türden basit eleştirilerin⁽¹¹⁾ aslında hayli değerli edebî anlamlar taşıdığı, hiç de mübalağa sayılmayacak bir yargı olsa gerektir.

Bu tür eleştiriler; iyi bir bakış açısına ve engin bir deneyime sahip değildirlere. Ne akılcıdırlar ne de ince bir düşüncenin ürünüdürler. Etraflı bir çalışmadan sonra ortaya atılmış görüşler olmadıkları için de bir takım dayanaklardan yoksundurlar.⁽¹²⁾

Ancak bu yargıların dayandığı, başka bir ifadeyle bu yargılara konu olan -hiç küçümsenmeyecek- birtakım kurallar vardır. Bunlar; daha çok, anlatımda kullanılan kelime ve ifadelerin en güçlü ifadeler olması, sözün anlamla ilişkisi, mübalağanın aşırılığı, övgünün ve yerginin bunlara muhatap olan kimsede karşılığı olması, şiirin vezne uygun olup vezin hatalarının mümkün olduğunca az tutulması, dile ağır gelen ve şiirin akışını bozan, bilinmeyen kelimelerin kullanılmaması, başkalarının kullandığı mânâ⁽¹³⁾ların tekrar edilmemesi ve yeni mânâlar bulunması şeklinde uzayıp gidebilecek birtakım ilkeler zincirine bağlanabilir.

İslâmi Dönem

İslam'ın zuhuruyla aynı zamanda edebî merkezler olan Hicaz, Irak ve Şam'da eleştirinin gelişmeler kaydettiğini gözlemleriz. Her ne kadar Kuran -özellikle müslümün- şairler üzerinde bir adım geri atacak etkilerde bulunduyorsa da dinin şiiri gerilettiği iddiasına tamamıyla katılmak mümkün değildir. Bu iddia ancak yetersiz birikimi olan, yeni kültürün açtığı ufuklardan yararlanamayarak dinin konularını şiirinde tebliğ etmeye kalkışan bir şair sözkonusu olduğu zaman taraftar bulabilir. Şiir, bir dünya görüşünün metni olduğu zaman etkisi azalan sihir gibidir⁽¹⁴⁾. Yeni dinin açtığı fetih yollarıyla Arap insanının yeni kültürler ve

yaşam tarzlarıyla karşılaşması, bir sonraki dönemin kültürel ve edebî birikiminin hazırlayıcısı olmuştur.

Emeviler Döneminde Araplar artık çölden şehre doğru yerleşimlerini kaydırmaya başlamışlar ve böylelikle de diğer uygarlıklardan etkileşim sürecine girmişlerdir. Gelişen sosyal hayatın ve artan refahın etkisiyle, medeniyetin kendilerine verdiği cüreti takıyan şairler sevgiden ve kadınlardan söz etmişler, isim vererek kadın tasvir etme yoluna gitmişlerdir. Bu tür konular onların alıştıkları saf, medeniyete uzak çöl yaşamında yazdıkları Bedevî gazel konularından oldukça farklıydı.

Hicaz, Irak ve Şam tebarüz etmiş sanat çevreleri arasında idi. Her edebî çevrenin kendisine göre siyasî ve toplumsal bir yapısı vardı. Sosyal ve iktisadî gelişmenin dorukta olduğu çevre Hicaz'dı ve şairleri daha cüretkardı. Emevî siyasetinden uzak kalmalarının da bir neticesi olarak eğlence, lüks, şarkı ve birtakım davranışlar açısından da oldukça rahat davranmaları diğer tebaayı etkiliyordu. Ne var ki şiire ve eleştiriye en çok katkıda bulunanlar da yine Hicaz yöresi edebiyatçılarıydı.

Gazel adına yaşanan bu gelişmeler eleştiriye de katkıda bulundu. Şairler toplantılarda biraraya gelerek eski ve yeni şiirleri tartışıyorlar, birbirleriyle görüş alış verişinde buluyorlardı.

Irak'ta ise eleştiri bir başka yolda mesafe kat ediyordu. Orada şiir, fahriye ve hicviye gibi siyasî parçalanmalardan ve dinî farklılaşmalardan doğan etnik konuları işliyordu. Kabileler eski Cahiliyye çekişmelerini sürdürürlerken bunun şairlere yansması da eski miras ve geleneklere ilaveten yeni şairleri ile övünme biçiminde oluyordu. Şairler hakkında yapılan -yahut şairlerin kendi aralarında yaptığı- bir takım tartışmalar camilere sokaklara oturomlara taşıyordu.⁽¹⁵⁾

Basra'daki "al-Mirbad" panayırı edebiyat ve eleştiri alanında Ukaz'ın diriltilmesi arzularını yansıtır. Görüldüğü kadarıyla Hicaz'daki eleştirilenler daha çok anlama ve anlamın zevkle uyumuna yönelmişlerken, Irak'takiler ise şairler arasında üstünlük meselesini ele almışlardır. Onlar Cerir, Ferezdak ve Ahtal'in şairliklerini tartışmalar ve artık zamanla klâsik hâle gelen 'Hangisi daha şairdir?' so-

tezkire

rusunu yineleyerek, bu işleme muhakeme, bu kararı verene de hâkim demişlerdir.

Şairlerin methiye, hicviye ve siyasî şiir yazma konusundaki yetenekleri de o dönemdeki eleştirinin konusu olmuştur. Mezhep farklılaşmaları, şiirin din ve ahlak ölçülerine göre değerlendirilmesi de o dönem için bir hayli önem taşıyan kistaslar olmuştur.

Şam'a gelince, burada da eleştirinin etrafında dönüp durduğu şiir türü methiye idi. Çünkü şairler halifelere gelerek şiirlerini takdim ediyorlar, Halifeler de onlara ihsanda bulunup şiirlerinden hoşlandıklarını söylüyorlar, aksi durumlarda da eleştiriyorlardı.

Emevî Döneminde çeşitli çevreler gözönüne alındığında eleştiri daha çok bir şairin diğerine üstünlüğü ve şairlerin meziyetleri etrafında dönüp duruyordu. Sözlerin güzelliğine ve akıcılığına da önem verilmiyor değildi. Ayrıca Emevî döneminin sonuna doğru gramer ve dilbilim kurallarına göre yapılan eleştiri sistemi doğdu.

Abbasîler Dönemi, Arap-İslam medeniyetinin gelişip olgunlaştığı bir dönem olarak kabul edilir. Bir önceki dönemlerin, siyasal, kültürel ve entellektüel birikiminden yararlanan yeni dönem, bilim ve kültürün ilerleyip çeşitlenmesiyle bir takım atılımlara sahne olmuştur. Temel bilimler bir takım prensiplere dayandırılarak, bilim felsefeleri oluşturulmuş, eleştiri de tabii olarak bu yeni gelişimlerden nasibini almıştır.

Abbasîler döneminde Yunan, Hint ve Fars kültürleriyle temasa geçen Arap düşüncesi, edebî eleştiride de ilk olarak Yunan felsefesinden etkilenmiş; daha sonra dil ve gramer kurallarıyla aruz bilgisini, beyan, belâgat ve üslup konularını temel alan eleştiri ilke ve ekolleri oluşmuştur. Dinî ve felsefî konularda münakaşalar ve mantık tartışmaları herkese açık ilmi toplantılar şeklinde yaygınlaşmaya başlamış, bu arada edebî eleştiri ekolleri temellerini sağlamlaştırarak eleştirinin başlıbaşına bir edebî tür olarak ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Çalışmalar ve Genel Hatlarıyla Ekoller

Ibn Sellam'ın (öl: m846) eseri⁽¹⁶⁾ açık ve belirli bir metoda dayanan en eski 'şiir eleştirisi' çalışmasıdır. Aynı zamanda tabakât (tezkire, antoloji) kitaplarının ilki olan bu kitap daha sonraki çalışmaların öncüsü niteliğindedir. Ibn Sellam kitabına çağındaki çeşitli eleştiri ilkelerini anlatarak girer. Kendi şiir eleştiri metodunu açıklar. Basiretli eleştirmenin ödevinden, edebî fıtratın ve zevkin öneminden, eleştiri yapabilmek için şiirde tecrübenin ve şiirin özelliklerini iyi bilmenin gerekliliğinden söz eder.

(17)

Ancak başlığında eleştiri(nakd) kelimesinin geçtiği ilk teorik şiir eleştirisi kitabı "Nakd al-Şı'r" (Şiir Eleştirisi) Kudâme b.Ca'fer (öl:m984) tarafından yazılır. Aristoteles'nun Poetica'sından izler taşıyan bu kitap aynı zamanda ortaya koyduğu ilkelere örnekler bulması bakımından da kayda değer bir çalışmadır. Aynı müellifin nesir eleştirisi konusunda yazdığı bir başka kitap da⁽¹⁸⁾ bazı edebiyat tarihçileri tarafından uydurma olarak nitelense de konusunun en önemli eserleri arasındadır.

Hicrî üçüncü yüzyılın sonlarına doğru eleştiri üzerine yapılan çalışmalar artmış, dördüncü yüzyılda da iyice yoğunlaşmıştır. Üçüncü yy'ın sonlarına doğru parlayan isimlerden biri şair Ibn al-Mu'tez'dir (öl: m910). "Bedî" adlı kitabı sahasında gerçekten çok önemli bir eserdir. Kitabında bedî (rhetoric) sanatının doğuşunu anlatır ve terimlerini ortaya koyar. "Tabakât al-Şu'arâ' al-Muhdesin" (Yeni Şairlerin Tabakaları) de yine aynı şaire ait bir antoloji kitabıdır.

Ebu Kâsım al-Amidî'nin (öl: m981) "al-Muvazana Bayna Abî Tammâm va'i-Buhturî" adlı kitabı da karşılaştırmalı edebî eleştirinin ilk örneği sayılan çok önemli bir eserdir.

Bu dönemden sonra eleştiri, artık şairleri değerlendirme, birbirlerinin aralarına bulma ve şiirlerini eleştirme gibi konulardan uzaklaşmaya başlar. Bedî sanatına yönelen eleştiri bilimi, zevkler bozulup şiir akamete uğradıktan, yaratacılık sona erdikten sonra⁽¹⁹⁾ artık belâgat ilmiyle ilgilenmekte, felsefe ve mantık etkisinde

tezki re

belâgat konularını tartışmaktadır.

Bu eğilimin hicri dördüncü yy'daki ilk öncüsü "al-Sina'ateyn" adlı eseriyle Ebu Hilâl al-Askerî'dir. Yazar kitabında şiiri ve nesri ilgilendiren bütün söz sanatlarına değinir. Bu eğilim daha sonra al-İmam Abdulkahir al-Curcânî (öl: m1078)'nin "Dalâil al-I'caz ve Asrâr al-Belâga", Ibn Sinân al-Hafâcî'nin (öl: m1073) "Sır al-Fesaha" adlı eserleriyle daha da açıklığa kavuşur.

Yine Abbâsiler Döneminde -her ne kadar ilk oluşumların temellerini Emevî Dönemine dayandırmak mümkünse de- edebî eleştiride üç ana eğilimi temsil eden ekollerin varlığı söz konusudur:

a) Dilciler: Genellikle -hem form hem de içerik bakımından- klâsik Arap şiirinin savunucusu, yeni şairlerin de hasmı görünümündeydiler. Değeri ne olursa olsun her yeni şaire çattıkları gibi eskiyi, özellikle Cahiliyye Dönemi şairlerini de her fırsatta yüceltmekten geri durmadılar. Daha çok dil ve gramer kurallarıyla ilgilendikleri için, şiirlerin ruhuna hâkim olduklarını söylemek çok güçtür. Dil konusundaki muhafazakâr tutumları nedeniyle eleştiriye önemli ölçüde katkıda buldukları söylenemez.

Şairlerin yaşadıkları zaman, mekan ve çevreyi göz önüne alarak, onları sanatlarının kalitesine ve şiirlerinin çokluğuna göre sınıflandıran İbn Sellâm bu ekolün en önemli temsilcilerinden sayılır.

b) Kelamcılar: Sahip oldukları dinî kültür birikimi ile mezhep tartışmalarının içinden gelen bu ekol, münâkaşalarını şiire de yansıttı. Ancak dilcilere hakim mutlak akılcı görüşün bunları tutsak etmediğini, değerlendirmedeki asıl kaygılarının 'beyan ve belâgat ölçüleri' olduğunu söylemek yerinde bir tesbit olur. Yunan düşüncesinin etkisi altında oldukları farkedilmektedir.

"al-Beyan va't-Tabyin" adlı eseriyle al-Câhız bu ekolün en güçlü temsilcisidir.

Savunulan eleştiri ilkeleri belâgat sorunlarıyla iç içedir. Bunun nedeni de henüz eleştiri ile belâgatın birbirinden pek ayrı düşünülmemesidir. Amidî'nin adı geçen mukayese- li eleştiri kitabında bile bu iç-içelik farkedilir. Modern çağa kadar Arap edebiyatı tarihinde eleştiri ve belâgatın kesin çizgilerle birbirlerinden ayrı mütâlaa edildikleri görülmez.

c) Filozoflar ise eleştiri yaparken çoğunlukla Aristoteles'in Poetika ve Konuşmalarının etkisindedirler. Kuralları, terimleri ve ilkeleri koyarken hayli başarılı görülen bu ekol üyeleri, bu ilkeleri farklı bir kültürün şiir ürünlerine uygularken aynı derecede başarı gösteremezler. Bu ekolün öncüsü olan Kudame b. Ca'fer güçlü mantığı, eleştiri konusundaki olgun görüşleri ile dikkat çeker.

Yine aynı dönemde azımsanmayacak bir eleştirmen grubunun karşılaştırmalı edebî eleştiriyle ilgilendikleri görülür. Genellikle şairler ve onları destekleyen ekoller arasındaki husumetleri kendisine malzeme yapan bu ekolün en başarılı isimleri arasında al-Amidî, al-Sûlî (öl: m946), Abdulaziz al-Curcânî (öl: m1078) ve klâsik dönem eleştirmenlerinin hemen hemen sonuncusu sayılabilecek Ibn al-Esir (öl- 1239) sayılabilir.⁽²⁰⁾

NOTLAR

- 1) Çağatay, Prof.Dr. Neşet - İslam Öncesi Arap Tarihi, Ankara 1982 s: 148-150.
- 2) Goldziher, Ignace - A Short History of Classical Arabic Literature, Berlin 1966 s:8.
- 3) Çetin, Nihad M. - Eski Arap Şiiri, İstanbul 1973 s: 4-9
- 4) Çetin, Nihad M. - A.g.e. s: 14-15
- 5) al-Bıstānī, Batrus - Udebā al-ʿArabı Beyrut, 1989 c: 1 s: 41-43
Goldziher, Ignace - A.g.e. s: 12
- 6) Goldziher, Ignace - Aynı Eser s: 8-9
- 7) Aynı Eser s: 8-9 Ayrıca bkz: TDV İslam Ansiklopedisi, 'Aruz' maddesi c: 3 s: 424-437
- 8) ʿAlī, Isām ʿAbd - al-Nakd al-ʿArabī Bağdat 1972
- 9) al-Fāhūrī, Hannā - al-Mūcez fī'l-Adab al-ʿArabī ve Tarihīhi, Beyrut 1985 s: 59-60 Blachère, Prof.Dr.Régis - Tarih al-Adab al-ʿArabī, Şam 1984 s: 373.
- 10) Eliot, T.S. On Poetry and Poets Londra 1947
- 11) Cahiliyye döneminde yapılan eleştiri örnekleri için bkz: Tabāne, Dr. ʿAhmed Bedevī - Dirāsāt fī Nakd al-ʿAdab al-ʿArabī, Kahire 1960.
- 12) Aynı eser s: 61
- 13) İmge
- 14) Özel, İsmet - Şiir Kitabı, İstanbul 1982
- 15) ʿAlī, Isām ʿAbd - al-Nakd al-ʿArabī, Bağdat 1972
- 16) Tabakāt Fuhūl al-Şuʿarā
- 17) Sellām, Ibn - Tabakāt Fuhūl al-Şuʿarā, Kahire Tarihsiz c: 1s:3-50
- 18) Kitab Nakd al-Naşr, Lübnan 1982
- 19) ʿAlī, Isām ʿAbd - A.g.e.
- 20) Al-Fāhūrī, Hannā - Al-Camīʿ fī Tārīh al-Adab al-ʿArabī, Beyrut 1986 c:1.